

Філіпська Н. О.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТАТТІ 23 КОНВЕНЦІЇ ООН ПРО ПРАВА ІНВАЛІДІВ ОСОБАМИ З ВАДАМИ ПСИХО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF ARTICLE 23 OF THE UN CONVENTION ON THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES PEOPLE WITH DISABILITIES PSYCHO-INTELLECTUAL NATURE

Стаття присвячена вивченню деяких норм Конвенції про права інвалідів, а саме статті 23 «Повага до дому та сім'ї». Аналіз даної норми та українського законодавства дозволили автору зробити висновки щодо наявності низки особливостей реалізації даної норми саме особами з психо-інтелектуальними вадами, дієздатність яких обмежена. Так, аргументована можливість реалізації положень статті Конвенції зазначеною категорією осіб лише в частині права на сім'ю та фактичні сімейні відносини.

Ключові слова: особи з обмеженими можливостями, підстатуси, дієздатність, опіка, піклування, система «підтриманого прийняття рішення», Конвенція ООН про права інвалідів, право на сім'ю.

Статья посвящена изучению некоторых норм Конвенции ООН о правах инвалидов, а именно ст. 23 «Уважение дома и семьи». Анализ данной нормы и украинского законодательства позволил автору сделать выводы о наличии ряда особенностей реализации данной нормы именно лицами с психо-интеллектуальными недостатками, дееспособность которых ограничена. Так, аргументирована возможность реализации положений статьи Конвенции данной категорией лиц лишь в части права на семью и фактические семейные отношения.

Ключевые слова: лица с ограниченными возможностями, подстатусы, дееспособность, опека, попечительство, система «поддерживаемого принятия решений», Конвенция ООН о правах инвалидов, право на семью.

The article is focused on studying certain norms of the UN Convention on the Rights of Disabled Persons, namely the Article 23 "Respect for home and family". Analysis of this norm and Ukrainian legislation allowed the author to make conclusions about the existence of a number of features of implementing this norm by persons with psycho-intellectual disabilities, whose legal capacity is limited. Thus, the author has argued the possibility of realizing the provisions of the Article of the Convention by this category of persons only with respect to the right to family and actual family relations.

Key worlds: persons with disabilities, substatus, guardianship, capacity, system of "supporting decision-making", Convention on the Rights of Persons with Disabilities, family rights.

Становлення та розвиток України неможливий без створення механізмів оптимальної реалізації прав осіб, які мають спеціальний статус, зокрема, осіб з обмеженими можливостями. Незважаючи на зусилля держави, проблеми в цій сфері, на жаль, і досі залишаються та потребують визначення шляхів вирішення.

Проблеми реалізації прав і свобод осіб з обмеженими можливостями останнім часом викликають науковий інтерес у фахівців різних сфер, у тому числі й у вчених-юристів. Так, у вітчизняній юридичній науці проблеми конституційно-правового статусу осіб з обмеженими у своїх наукових працях висвітлювали В.І. Чорненко, О.П. Пономарьова. Деякі питання реалізації прав і свобод осіб з обмеженими можливостями вивчали фахівцями інших галузей права, зокрема права соціального забезпечення (В.М. Вакулєнко, М.В. Кравченко, О.М. Коваль, А.Д. Носов, О.В. Пономаренко, Б.І. Сташків та ін.), адміністративного права (Л.І. Миськів, А.М. Куца, С.В. Пасісниченко) та інші.

Метою статті є аналіз сучасного українського законодавства та міжнародних документів для визначення оптимального механізму реалізації прав і свобод даної категорії осіб. Зокрема, нау-

ковим інтересом охоплюється право, визначене в статті 23 Конвенції ООН про права інвалідів («Повага до дому та сім'ї»), окремої категорії осіб з обмеженими можливостями – осіб із вадами психо-інтелектуального характеру.

У сучасному суспільстві проблема дотримання прав і свобод осіб з обмеженими можливостями є вкрай актуальною та обговорюваною як науковцями, політиками, так і представниками недержавних громадських організацій та громадянами. Для визначення ефективності діяльності держав у цьому напрямку низка міжнародних правозахисних організацій досліджує стан реалізації прав і свобод даної категорії осіб у різних країнах, приділяючи окрему увагу тим з них, які мають нестабільні та низькі показники економічного та соціального розвитку. Одним з основних міжнародних документів, виконання положень якого є предметом інтересу правозахисних організацій, є Конвенція про права інвалідів, прийнята ООН у 2006 році.

Конвенція про права інвалідів ратифікована Україною у 2009 році та проголошує рівність прав і свобод осіб з обмеженими можливостями. Це, безперечно, стосується і права на шлюб, створення сім'ї та народження дітей. Так, у статті 23 «Повага

дому та сім'ї» зазначеного документу йдеться про необхідність вживання заходів з боку держави з метою усунення дискримінації щодо осіб з обмеженими можливостями у всіх питаннях щодо шлюбу, сім'ї, батьківства, материнства та особистих відносин. Крім права осіб з обмеженими можливостями створювати сім'ю та вступати в шлюб, визнається право на вільне та відповідальне прийняття рішення про кількість дітей та інтервал між їх народженням, на доступ до інформації, яка відповідає віку, щодо репродуктивної поведінки та планування сім'ї [1]. Справедливість дотримання та надання можливості реалізації всіх зазначених вище прав та свобод для даної категорії осіб не викликає сумніву. У той же час, на нашу думку, доцільно розглянути можливість реалізації вимог ст. 23 Конвенції про права інвалідів, враховуючи спеціальний конституційно-правовий статус осіб з обмеженими можливостями.

Конституційно-правовий статус осіб з обмеженими можливостями визначається системою прав, обов'язків, законних інтересів, загальною правоздатністю, гарантіями та юридичною відповідальністю [2, с. 153]. Під час дослідження деяких питань правового статусу осіб з обмеженими можливостями можна говорити про наявність окремих особливостей та розрізень всередині самого спеціального статусу даної категорії осіб, які їм притаманні. Нами запропоновано поділити спеціальний правовий статус повнолітніх осіб з обмеженими можливостями на підстатуси, які відповідають фактичним можливостями реалізовувати свої права та свободи особами, залежно від характеру їх обмежень [3, с. 84]. Такий розподіл зумовлений суттєвою різницею в можливостях, потребах, вольовому аспекті, ступені правосвідомості як можливості розуміти свої дії, дії інших осіб, їх значення. Так, ми виділили 6 підстатусів залежно від можливостей такої особи, наявності або обмеженості (відсутності) вольового аспекту, ступеню правосвідомості як спроможності розуміти свої дії, їх значення та дії інших осіб. Виходячи із цього, спеціальний статус «особа з обмеженими можливостями» поділяється на такі субстатуси:

1) особи, які мають незначні вади здоров'я, але за тих чи інших причин не отримали спеціальний статус та групу інвалідності;

2) особи з порушеннями здоров'я фізичного характеру (соматичні захворювання), які не пов'язані з порушеннями психо-інтелектуальної сфери та ураженням опорно-рухового апарату;

3) особи, захворювання яких не торкаються психо-інтелектуальної сфери, однак негативно вплинули на опорно-рухові функції організму;

4) особи з порушеннями сенсорних функцій організму (порушення зору та слуху);

5) особи, які страждають на розлади психо-інтелектуального характеру, однак без обмежень фізичного характеру, моторних функцій організму;

6) особи з порушеннями здоров'я комплексного характеру – як психо-інтелектуального, так і фізичного здоров'я.

Слід наголосити на тому, що у визначенні цих субстатусів медична складова має велике значення, бо дозволяє визначити міру обмеження можливостей особи для реалізації нею своїх прав, свобод та інтересів.

Зважаючи на вищевикладене, ми вважаємо, що доцільно розглянути положення ст. 23 Конвенції ООН про права інвалідів із точки зору зазначених субстатусів осіб з обмеженими можливостями. Так, наприклад, особи, віднесені нами до 1-4 підкатегорій, володіють усім спектром прав і свобод та мають повну дієздатність, можуть самостійно або за допомогою третіх осіб реалізовувати свої права, свободи та інтереси, повністю їх усвідомлюючи. У же той час особи, віднесені нами до підкатегорій 5 та 6, як правило, мають обмежену дієздатність або позбавлені неї в судовому порядку, та їм призначений опікун або піклувальник. Така ситуація може значно ускладнювати або навіть унеможливити прийняття особою з обмеженими можливостями 5 та 6 підкатегорії самостійного відповідального рішення щодо укладення шлюбу, народження дітей та їх кількості, передбачені ст. 23 Конвенції ООН про права інвалідів, через обмеження вольового характеру, нездатність (або обмежену здатність) усвідомлювати своїх дій, дії інших осіб та їх наслідки.

Українське законодавство також визнає право особи на шлюб та сім'ю. Так, Конституція України у ст. 51 визначає право на шлюб, який ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Крім того, Основним законом установлюється зобов'язання батьків утримувати своїх дітей до повноліття (ч. 2 ст. 51).

Насамперед слід сказати, що сім'я створюється в тому числі й на підставі шлюбу (ст. 3 Сімейного кодексу України), в цьому випадку у подружжя ті членів сім'ї виникають певні майнові та немайнові права, а також обов'язки та відповідальність. Сімейний кодекс України регулює інститут шлюбу та сім'ї, в тому числі й у частині обмеження цих прав. Саме випадки обмеження права на шлюб закріплені у Сімейному кодексі України у п. 2 ст. 24 та п. 3 ст. 39, де зазначається, що реєстрація шлюбу з особою, яка визнана недієздатною, а також з особою, яка з інших причин не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, має наслідками визнання шлюбу недійсним [4].

Виходячи із цього, є думка, що існує досить значна різниця у фактичних можливостях реалізації свого права на створення сім'ї особами, віднесеними нами до 1-4 підкатегорій та особами 5-6 підкатегорій. Тобто в першому випадку особи з обмеженими можливостями мають як юридичну, так і фактичну можливість створити сім'ю, в той час як особи з психо-інтелектуальними та комплексними вадами, які визнані недієздатними або обмежено дієздатними, такої фактичної та юридичної можливості не мають. Слід акцентувати, що це стосується лише умов реєстрації цивільного

шлюбу. Наряду із цим в суспільстві має місце і шлюб фактичний, тобто не зареєстрований в органах державної реєстрації актів цивільного стану.

Згідно з українським законодавством обмеження дієздатності передбачає вчинення особою дрібних побутових правочинів, у той час як укладення договорів та прийняття вагомих рішень може бути лише з відома та згоди піклувальника (ст.ст. 36-37 Цивільного кодексу України) [5]. Визнання ж особи недієздатною передбачає відсутність у такої особи права на вчинення будь-яких правочинів (ст. ст. 39-41 Цивільного кодексу України), а правочини від її імені вчиняє опікун [5].

Аналізуючи саму сутність права на сім'ю, шлюб та народження дітей, можна стверджувати, що його особливістю є те, що воно не може бути реалізовано опосередковано, тобто за участю опікуна (піклувальника, помічника). Його можна реалізувати лише безпосередньо особа, яка усвідомлює своє бажання створити сім'ю, проживати разом, народжувати та виховувати дітей. Якщо більшість інших прав може бути реалізована особою з обмеженими можливостями, дієздатність якої обмежена або відсутня, через посередництво іншої особи (опікуна, піклувальника, помічника), то така можливість щодо реалізації права на створення сім'ї відсутня.

У цивільному та сімейному законодавстві України створення сім'ї передбачає вільну згоду осіб, усвідомлення ними своїх прав, обов'язків та можливості настання відповідальності за їх порушення (невиконання). Саме це є підставою для неможливості укладення громадянського шлюбу, якщо хоча б одна особа визнана недієздатною. Досліджуючи можливість реалізації права на сім'ю для осіб, віднесених нами до 5 та 6 підкатегорії, ми говоримо про фактичне сумісне проживання осіб за погодженням опікунів (піклувальників) таких осіб. Розглянемо ситуацію, коли особи, які мають вади психо-інтелектуального характеру, тим чи іншим чином виявили бажання проживати разом. При цьому їх фактичні відносини, незважаючи на обмежений вольовий аспект таких осіб, ґрунтуються на добровільності та відсутності взаємних майнових та немайнових претензій. До того ж, такі стосунки грають і соціальну роль, тобто корисні для соціальної адаптації таких осіб, яких це може спонукати до появи таких якостей, як відповідальність, турбота тощо. З боку опікунів (піклувальників), які здійснюють нагляд за цими особами, передбачається обов'язкова згода на фактичне сумісне проживання недієздатних (обмежено дієздатних) осіб. При цьому опікуни (піклувальники) максимально доступно мають роз'яснити особам з обмеженою (відсутньою) дієздатністю їх можливість та умови створити стосунки з відповідною особою. Фактично це один із варіантів запровадження системи «підтриманого прийняття рішення», яке є способом реалізації своїх прав особами з обмеженими можливостями [6, с. 52].

У той же час, зважаючи на особливості фізичного та/або психо-інтелектуального стану такої особи, існує досить значна вірогідність того, що ця особа не усвідомлює своєї ролі як батька або матері та неспроможна належним чином її (їх) доглядати та виховувати. У такому випадку виникає питання щодо можливості реалізації особою недієздатною або обмежено дієздатною прав, зазначених у ст. 23 Конвенції ООН про права інвалідів у повному обсязі. При цьому необхідно враховувати і медичний аспект, тобто вірогідність, а у випадках деяких спадкових генетичних хвороб й дуже високу вірогідність народження дітей з ідентичною патологією здоров'я, яка є у матері або батька дитини.

Можливо, наше припущення є дискусійним, але аналіз права на шлюб, батьківство та материнство, передбачене ст. 23 Конвенції, ставить під сумнів можливість та доцільність реалізації у повному обсязі п. «с», де йдеться про заходи забезпечення державами збереження фертильності для осіб з обмеженими можливостями підкатегорії 5 та 6, враховуючи і дітей, нарівні з іншими особами. Як нами було зазначено, в українському законодавстві існує обмеження щодо можливостей укладення шлюбу з недієздатною особою, при цьому не забороняючи фактичні сімейні відносини між особами або відносини з особою, яка має обмежену дієздатність.

Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» у ч. 2 ст. 49 визначає можливість проведення стерилізації недієздатної особи за наявністю медичних показань та за згодою опікунів із додержанням вимог, встановлених законом [7]. Дія такої норми є доцільною для реалізації особами з обмеженими можливостями свого права та сім'ю в розумінні фактичного сумісного проживання двох недієздатних (обмежено дієздатних) осіб.

Таким чином, ми вважаємо, що положення ст. 23 Конвенції ООН про права інвалідів стосовно осіб з обмеженою дієздатністю та психо-інтелектуальними вадами, віднесеними нами до 5 та 6 підкатегорії, можуть бути реалізовані лише в частині права на сім'ю та фактичні сімейні відносини. У той же час право на фертильність, народження дітей для осіб зазначеної категорії має бути обмеженим, якщо опікун (піклувальник) умисно не заперечує проти цього з тих чи інших особистих причин. Положення ст. 49 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», яка регулює можливість стерилізації (за показаннями) зазначеної категорії осіб, дає змогу недієздатним особам перебувати у фактичних сімейних відносинах, проживати зі своєю родиною. Це не суперечить положенням законодавства України, однак обґрунтовано обмежує деякі права, визначені у ст. 23 Конвенції ООН про права інвалідів, а саме п. с ч. 1 щодо вживання всебічних заходів зі збереження фертильності саме для осіб з психо-інтелектуальними вадами, які мають обмежену дієздатність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція о правах инвалидов. Принята резолюцией 61/106 Генеральной Ассамблеи ООН от 13 декабря 2006 года.
2. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Тодыка Ю.Н., Тодыка О.Ю. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юрс», 2004. – 368 с.
3. Николаенко Н.А. Особенности конституционно-правового статуса ребенка с ограниченными возможностями в Украине / Н.А. Николаенко // *Legea si Viata*. – 2015. – № 11/3. – С. 82–86.
4. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
6. Ніколаєнко Н.О. Система «підтриманого прийняття рішення» як запорука дотримання конституційних прав і свобод осіб з обмеженими можливостями / Н.О. Ніколаєнко // *Юридичний науковий електронний журнал*. – 2015. – № 4. – С. 52–59 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lsey.org.ua/4_2015/13.pdf.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/page2>.